

De installatie van Willem III tot Eerste Edele van Zeeland (september 1668)

Sinds 1648 was het kleine Zeeland een satelliet-staatje¹ van zijn machtige noorderbuur. In september 1668 toonde de provincie niettemin dat zij bereid was Holland uit te dagen. Zonder Holland erin te kennen installeerden de Staten van Zeeland op 19 september 1668 Willem III tot Eerste Edele van hun gewest. De Hollandse raadspensionaris Johan de Witt kon deze actie, die hij een *peu choquant*² noemde, niet waarden. Hij zag de installatie als een poging van de jonge prins op termijn het stadhouderschap van Zeeland en kapitein-generaalschap van de Unie te verkrijgen. Die combinatie van functies had Johan de Witt met de uitvaardiging van het Eeuwig Edict en de Acte van Harmonie in augustus 1667 juist onmogelijk gemaakt. Sinds de dood van stadhouder Willem II in november 1650 hadden Holland en Zeeland met elkaar in de clinch gelegen over de positie van de jonge Willem III. Van 1650–1654 en ook later in de jaren '60 toonden de Staten van Zeeland dat ze iets voor Willem III wilden doen. Die pogingen werden steeds door de Hollandse regenten onder leiding van Johan de Witt verijdeld. In dit verhaal staan we stil bij die conflicten en eindigen met de installatie van Willem III tot Eerste Edele.

De opvolging van Willem II

Na de Vrede van Munster had Zeeland Holland niet gesteund in zijn strijd tegen stadhouder Willem II, die als kapitein-generaal weigerde de inkrimping van het leger door te voeren. Zeeland steunde de prins juist, want met behulp van hem wilde het gewest zijn zelfstandigheid tegenover Holland benadrukken. Zo accepteerden de Staten van Zeeland op 16 augustus 1650 'de middelen en proceduyren', die Willem III had gebruikt om Amsterdam te dwingen de strijd tegen de legeraf-danking op te geven. Ook stemden ze in met het 'saississement (arrestatie) van eenighe Heeren uyt de vergaderinghe van Hollandt'.³ Die laatste zin slaat op de gevangenneming van Jacob de Witt en vijf andere Hollandse regenten na de aanslag op Amsterdam. Holland wilde na de dood van Willem II geen nieuwe stadhouder benoemen.

Onder druk van de Staten van Holland lieten de Zeeuwen ook de benoeming van Willem III achterwege. De functie van Eerste Edele, die de Oranjes als markies van Veere en heer van Vlissingen uit handen van de Zeeuwse Staten ontvingen, bleef eveneens vacant. De Zeeuwse Staten benoemden geen Eerste Edele, omdat dat ambt volgens hen bij het stadhouderschap behoorde.⁴ Deze redenering was onjuist, want de functies van Eerste Edele en stadhouder hadden juist niets met elkaar te maken. De Eerste Edele was, als lid van de Staten van Zeeland, de baas van de stadhouder, die in dienst stond van de soevereine Staten.

Raadspensionaris Johan de Witt. Houtgravure, 1670. Koster, J.H. Barbere, A. Brussel, Amsterdam. ZA, HTAM, PT 098.

Lang zou de Zeeuwse meegaandheid echter niet duren. De nederlagen in de Eerste Engelse Zeeoorlog (1652–1654) deden in Zeeland onder het

volk en de predikanten de roep om Oranje zo luid klinken, dat de Zeeuwse Staten zich genoodzaakt zagen een voorstel te doen om de jonge Willem III aan te stellen als kapitein-generaal.

Willem III Hendrik, prins van Oranje. Kopergravure door J. Houbraken naar tekening van A. Schouman. Uit Wagenaar, *Vaderlandsche Historie* V. ZA, ZG, ZI, IV-99.

De Eerste Engelse Zeeoorlog en de Acte van Seclusie

Op 21 september 1652 oordeelden de Zeeuwse Staten dat Willem III 'gedesigneert' (aangewezen) behoorde te worden tot kapitein- en admiraal generaal vanwege 'sijn illustre extractie ende gheboorte als mede ten opsichte van de universele aengenaemheyten en luystre van desselfs gheslachte'.⁵ De wetenschap dat Holland tegen de designatie van Willem III tot kapitein-generaal was, dwong de Zeeuwse Staten tot terughoudendheid. De nederlaag van de Nederlandse vloot bij Harwich op 20 juni 1653 en de daaruit aanzwellende oproerigheid van de Oranje-gezinde bevolking in Holland en Zeeland zorgden er echter voor

dat Adriaan Veth, secretaris van de Staten van Zeeland en leider van de Zeeuwse delegatie naar de Staten-Generaal, op 28 juli alsnog het voorstel deed Willem III aan te wijzen als kapitein-gene-

Maria Stuart, gemalin van Willem III. Kopergravure door J. Houbraken. ZA,ZG, IV-102.

raal. De Staten van Holland verwierpen het Zeeuwse voorstel. Zij oordeelden 'dat sulcx soo voor den Staet, als mede voor den Persoon van Hoochgemelten Heere Prince ten hoochsten ondienstich wesen soude'.⁶ Om hun oordeel te onderbouwen schreef Johan de Witt een *Deductie* (schriftelijk betoog). De raadpensionaris pleitte voor volledige soevereiniteit van de gewestelijke Statencolleges zonder een eminent hoofd, d.w.z. een stadhouder die tevens kapitein-generaal was.

Die absolute soevereiniteit realiseerden de Staten van Holland op 1 mei 1654 door in het geheim de Acte van Seclusie aan te nemen. Daarin verklaarden zij nooit een lid van het Huis van Oranje tot stadhouder te zullen benoemen en ook de benoeming van een Oranje tot kapitein-

generaal te dwarsbomen.⁷ Die Acte van Seclusie was op verzoek van Oliver Cromwell aangenomen. De Engelse Lord Protector eiste in eerste instantie bij de vredesonderhandelingen met de Republiek in november 1653 dat de Staten-Generaal Willem III zouden uitsluiten van de functies van zijn vader. Willem II was getrouwd geweest met Mary Stuart, een dochter van Karel I, die in 1649 door Cromwell ter dood was gebracht. Cromwell was bang dat wanneer Willem III de functies van zijn vader ging bekleden, hij zou proberen de Stuarts weer aan de macht te brengen. De Staten-Generaal weigerden weliswaar op de eis van Cromwell in te gaan, maar die ging vervolgens akkoord met de belofte van de Hollandse onderhandelaars Van Beverningk en Nieuwpoort de uitsluiting alleen in Holland te realiseren.

Toen de Acte van Seclusie uitlekte, protesteerde Zeeland heftig. In de junivergadering van de Staten van Zeeland kreeg secretaris Adriaan Veth de opdracht een Deductie op te stellen tegen de Acte van Seclusie. Veth oordeelde dat de Acte in strijd was met artikel 9 en 10 van de Unie van Utrecht. Zo bepaalde artikel 10 dat het afzonderlijke provincies niet was toegestaan 'confederatie ofte verbonden' met vreemde mogendheden te sluiten. De Acte van Seclusie was weliswaar geen overeenkomst met een vreemde mogendheid, maar het 'onderling verbant ende concert' met Cromwell dat daaraan moest zijn voorafgegaan, wel.⁸ Daar had Veth een sterk punt. Beverningk en Nieuwpoort hadden in eerste instantie tegen Cromwell gezegd dat 'sy de commissie van de Staten Generael ende gheen particuliere character van Hollant hadden'.⁹ Toen zij met Cromwell de uitsluiting van de prins door Holland regelden, hadden zij dat wel degelijk als 'particuliere' onderhandelaars gedaan. Volgens artikel 9 van het Unieverdrag mocht over zaken van bestand of vrede slechts met eenparigheid van stemmen worden beslist. Hollands optreden was daarmee in strijd, omdat het met de belofte tot seclusie in feite over de vrede had beslist. Cromwell had immers gezegd dat hij zonder uitsluiting van Oranje geen vrede zou sluiten.¹⁰

Op de verwijten van Veth reageerde Johan de Witt met een nieuwe Deductie.¹¹ De raadpensionaris rechtvaardigde de Hollandse handelwijze en verwierp de Zeeuwse kritiek dat Holland zich het monopolie van de buitenlandse betrekkingen had

toegeëigend en eenzijdig met Engeland over het stadhouderschap had onderhandeld. Volgens De Witt was Holland binnen zijn eigen grenzen soeverein met betrekking tot zijn eigen aangelegenheden, waarvan het benoemen van een stadhouder deel uitmaakte. Dat die soevereiniteit voor het voeren van buitenlandse politiek niet opging wilde de raadpensionaris niet zien.

Adriaan Veth, secretaris van de Staten (1651-1658) en raadpensionaris van Zeeland (1658-1663). Tekening, gewassen in O.I. inkt, z.n. en z.j.. ZA, ZG, ZI, IV-901.

Daarmee werd de strijdbijl tussen Zeeland en Holland voorlopig begraven, maar zes jaar later, na het herstel van de Engelse monarchie in 1660, weer opgegraven.

De restauratie van de Stuarts, de Tweede Engelse Zeeorlog en het Eeuwig Edict.

In 1660 werd Karel II koning van Engeland. In Holland was men beducht dat de Engelse koning, een broer van Willems moeder Mary, actie zou ondernemen ten gunste van zijn Nederlandse neef. Mary wilde gebruik maken van haar familierelatie om de zaak van haar zoon te bepleiten. Op 30 juli verzocht ze zowel de Staten van Holland als de Staten-Generaal haar zoon op zijn 18e te 'employeren ende hem te bedienen de charges

ende digniteyten bij de Hoogh gemelte zijne loffelijke voorvaderen bekleedt'.¹² Onder leiding van Adriaan Veth, sinds 1658 raadpensionaris van Zeeland, volgden de Zeeuwse Staten haar verzoek en namen op 7 augustus eenparig het besluit tot de designatie van de prins, zowel tot het kapitein- en admiraalschap als tot de functie van stadhouder en de waardigheid van Eerste Edele. Hij zou deze ambten op zijn 18^e jaar mogen aanvaarden.¹³

Het verzoek van Mary en het besluit van de Staten van Zeeland werden vanzelfsprekend door Johan de Witt verworpen. Wel toonden de Staten van Holland zich op 25 september bereid de opvoeding van Willem III ter hand te nemen, om zo te voorkomen dat hij een pion werd van zijn oom Karel. Er werd een educatiecommissie opgericht, maar die was slechts een kort bestaan beschoren. Toen Mary begin 1661 stierf, bleek namelijk uit haar testament dat ze haar broer en haar moeder tot voogden over haar zoon wilde aanstellen. Volgens De Witt zou Willem III op deze manier te veel door zijn Stuart-oom beïnvloed kunnen worden. Zijn eis dat de Staten van Holland tot oppervoogden zouden worden benoemd werd zowel door Karel II als Amalia van Solms, de oma van Willem III, afgewezen. Daarop besloot De Witt het educatieplan te schrappen.

Een educatiecommissie kwam er opnieuw tijdens de Tweede Engelse Zeeoorlog (1665-1667). De nederlaag van de Nederlandse vloot bij Lowestoft in juni 1665 leidde tot een opleving van het Orangisme, waarvan de aanhangers deze keer konden rekenen op steun van de Engelse koning Karel II. In maart 1666 wilden de Zeeuwse Staten Willem III benoemen tot generaal van de cavalerie en hem introduceren in de Raad van State om 'aldaer fundamentele kennis van de gronden en het beleyt van de gemeene landtssaken te mogen bekomen'.¹⁴ Daar wilde De Witt niet mee instemmen, maar hij realiseerde zich wel dat er concessies aan de prins gedaan moesten worden om de beweging ten gunste van Oranje te stoppen. Zo werd er besloten tot de instelling van een nieuwe educatiecommissie die Willem III in 'Hollandse zin' zou moeten opvoeden. De Zeeuwse eis dat Zeeland een aandeel kreeg in de opvoeding van Willem III werd overigens niet gehonoreerd.¹⁵

Over de vraag welke plaats Willem III, die nu als 'Kind van Staat' beschouwd werd, in het staatsbestel moest krijgen, namen de Staten van Holland op 5 augustus 1667 een besluit dat als

Eeuwig Edict de geschiedenis is ingegaan. Daarin werd bepaald dat het stadhouderschap in Holland werd afgeschaft en dat de functies van stadhouder en kapitein-generaal in andere gewesten gescheiden dienden te worden. Met die scheiding van de ambten hoopten de Hollandse regenten een herhaling van de gebeurtenissen uit 1650 te voorkomen. Als de andere gewesten met het Eeuwig Edict instemden, de zogenaamde Harmonie, mocht Willem III lid worden van de Raad van State om ervaring op te doen in militaire zaken.

De Zeeuwen waren mordicus tegen het Eeuwig Edict. Ze hadden immers op 7 augustus 1660 het besluit genomen Willem III op zijn 18^e de ambten van zijn vader aan te bieden. Ze zagen de scheiding van de ambten van kapitein-generaal en stadhouder daarom 'als een nieuwigheid, ende contrarie de vryheyt die aen de respectieve provincien in soo hoogen point behoorde te worden gelaten'.¹⁶ Holland slaagde er niet in Zeeland tot zijn standpunt over te halen. Willem III tot stadhouder benoemen durfden de Zeeuwse Staten niet aan vanwege de belemmeringen die Holland had aangebracht op de verbinding ervan met het kapitein-generaalschap van de Unie¹⁷, maar met het aanbieden van het ambt van Eerste Edele konden de Zeeuwen toch hun tanden laten zien.

De installatie van Willem III tot Eerste Edele van Zeeland

Om de resolutie van 7 augustus 1660 van de Staten van Zeeland uit te voeren begon Amalia van Solms waarschijnlijk in februari 1668 met de voorbereiding van de reis van haar kleinzoon naar Zeeland. Ze stuurde Constantijn Huygens, voormalig secretaris van Frederik Hendrik en Willem II, naar Zeeland om de installatie van Willem III te regelen. Met Justus de Huybert, sinds 1664 secretaris van de Staten van Zeeland, en zijn neef Pieter de Huybert, de opvolger van de in 1663 overleden raadpensionaris Adriaan Veth, werd het draaiboek vastgesteld¹⁸. Begin september leidde Willem III Johan van Gent, zijn gouverneur, om de tuin door te zeggen dat hij naar Breda ging om te jagen. Dat was helemaal niet de bedoeling, want de prins reisde naar Bergen op Zoom, waar hij aan boord ging van een schip dat hem op dinsdag 18 september naar fort Rammekens bracht.

Fort Rammekens gezien van de zeezijde, ca. 1650. Tekening door H. Spilman naar schilderij van J. van Goyen. ZA, ZG, ZI, II-903.

De aankomst daar bleef vanzelfsprekend niet onopgemerkt. Dat blijkt wel uit de zestien pamfletten die er over zijn verblijf in Zeeland gedrukt werden. Twaalf ervan zwaaien de loftrumpet over de komst van de prins en zijn installatie tot Eerste Edele, terwijl vier pamfletten zich kritisch uitlaten. Ze stellen ons in staat kennis te nemen van de argumenten van de voor- en tegenstanders van de installatie van Oranje.

In *La chasse (de jacht) du prince*¹⁹ verwijst de schrijver naar de jacht op het Eerste Edelschap en niet naar de hertenjacht die de prins verzonnen had om zijn reis naar Zeeland te verbloemen. *La chasse* is een verzameling van berichten over de installatie van Willem III. Het bevat o.a. een tweetal brieven aan Amalia van Solms over de gebeurtenissen na Willems aankomst bij fort Rammekens. Op woensdag 19 september om 11.30 ging de hofmeester van de prins naar de Staten van Zeeland om de komst van de prins aan te kondigen. Hij moest een kwartier buiten wachten, waarna Justus de Huybert hem meedeelde dat de Staten buitengewoon verheugd waren over de komst van de prins.

Om 15.00 uur arriveerde de prins bij de haven van Middelburg. In een karos met 6 paarden ging het gezelschap de stad in, gadeslagen door een enorme mensenmassa. Bij de abdij werd hij welkom geheten door raadspensionaris De Huybert²⁰ en door de pensionarissen van Middelburg en Zierikzee aan de Staten gepresenteerd als Eerste Edele. In het anti-Oranje pamflet *Zeeuwsche*

vreugde betoont in het ontfangen en inhalen van zijn Hoogheid, den Prince van Oranjen vraagt een Hollander aan de Zeeuw, die de installatie van de prins toejuicht, of het besluit van de Staten tot installatie eensgezind was. Moesten de gedeputeerden van Middelburg, Veere, Vlissingen, Tholen, Goes en Zierikzee niet eerst advies inwinnen van hun principalen? Ze hadden toch geen lastbrief om de prins tot *Premier Noble* aan te nemen? De Hollander zegt het niet met zoveel woorden, maar de Staten van Zeeland begrepen toch wel dat Willem III niet naar Zeeland was gekomen om alleen handen te schudden? De Zeeuw antwoordde dat de Statenleden geïntimideerd waren door de uitbarsting van Oranjegevoelens. De burgemeesters van Middelburg hadden de burgerij gemobiliseerd om tegenacties te voorkomen.

Pieter de Huybert, secretaris van de Staten van Zeeland (1659-1664) en raadspensionaris van Zeeland (1664 tot 1687). Tekening, gewassen in Oost-Indische inkt door D. Vlietland, 1725. Bijgevoegd zijn handtekening. ZA, ZG, ZI, IV-460.

Daarna hield Willem III een korte toespraak (*Harangue*)²¹, waarin hij refereerde aan de resolutie van de Staten van Zeeland van 7 augustus 1660. De tijd was er nu rijp voor om die resolutie uit te voeren. Daarom was hij naar de vergadering van de Zeeuwse Staten gekomen om hier 'met danckbaerheit te betuygen dat Wij de qualiteyt van Eerste Edele bysonderlyck sullen employeren tot de meeste eere en welstandt van de loffelijcke regeringhe van dese provincie'. Hij beloofde te zullen treden in de 'loffelijcke voet-